

به نام خداوند جان و خرد
کزین برتر از اندیشه بر نگذرد
خداوند نام و خداوند جای
خداوند روزی ده رهنمای
خداوند کیوان و گردان سپهر
فروزنده ماه و ناهید و مهر
ز نام و نشان و گمان برتر است
نگارنده بر شده پیکر است
به هستیش باید که خستو شوی
ز گفتار بیکار یکسو شوی

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده معماری و شهرسازی
گروه شهرسازی

پایان نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری

عنوان:

راهنمای طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی

استاد راهنما:

دکتر کورش گلکار

استاد مشاور:

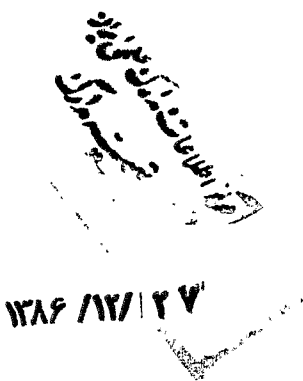
مهندس عباس شعبی

دکتر مهیار عارفی

دانشجو:

نازگل باقری

۱۳۸۶

۹۴۷۷۷

تقدیم به مامان و بابا،
بهترین دوستان من تو همه دنیا.

نام خانوادگی: باقری

نام: نازگل

دانشکده: معماری و شهرسازی

رشته تحصیلی و گرایش: شهرسازی (طراحی شهری)

نام استاد راهنما: آقای دکتر کورش گلکار

تاریخ فراغت از تحصیل: پاییز ۱۳۸۶

عنوان پایان نامه: راهنمای طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی

چکیده رساله:

مفهومی که کمتر از سه دهه است در ادبیات طراحی شهری وارد شده و بر نظریات، رویکردها و تجارب آن تاثیر گذاشته "سرمایه اجتماعی" است، چالشی که مطالعه و مدیریت آن تداوم زندگی اجتماعی انسان در دنیای امروز را تامین می کند. در راستای خلق فضاهای عمومی سرزنده، تامین رفاه و راحتی زندگی و ایجاد بستری جهت افزایش آگاهی عمومی، اعتماد و مشارکت مدنی - اجتماعی شهروندان، باید مقوله "سرمایه اجتماعی" در کلیه فعالیت های توسعه شهری مدنظر قرار گرفته و تاثیر مستقیم بر اقدامات طراحی و برنامه ریزی شهری داشته باشد. چراکه افزایش یا کاهش میزان سرمایه گذاری اجتماعی نشانگر سلامت یا بیماری یک جامعه است. فقدان سرمایه گذاری اجتماعی باعث گسترش ناپهنجاری، فساد و عدم اعتماد و... در یک کلام اشفتگی در جامعه می گردد. در حالیکه افزایش میزان سرمایه گذاری اجتماعی موجب ایجاد جامعه ای امن، پابنات، پویا و شاداب می شود. از آنجایی که هدف غایی دانش طراحی شهری ارتقای کیفیت زندگی و ایجاد نشاط و رفاه شهروندان معرفی می شود، مطالعه مفهوم سرمایه اجتماعی در بستر زندگی شهری و عوامل افزایش و کاهش آن، ضروری می نماید.

امروزه در بسیاری کشورهای جهان، تلاش هایی برای خلق و ارتقا میزان سرمایه اجتماعی در فرایند طراحی شهری صورت گرفته است، این در حالی است که کشور ما هنوز در ابتدای راه قرار دارد. مطالعات صورت گرفته در زمینه مقولات اجتماعی موثر در طراحی شهری بسیار محدود بوده، از عمق لازم برخوردار نیستند. فقدان این مطالعات نه تنها در بخش نظری بلکه در زمینه اسناد هدایت کننده نیز دیده می شود. بنابراین ضرورت پرداختن به هر دو حوزه یعنی مبانی نظری سرمایه اجتماعی و در کنار آن اسناد هدایت کننده در کشور آشکار است. بر همین اساس، ساختار اصلی رساله در قالب پنج فصل تنظیم و تدوین گردیده است. این فصول عبارتند از: فصل ساختار رساله، فصول بدنه رساله (مجموع چهار فصل) و فصل جمع بندی.

ابتدا به تبیین مفاهیم کلیدی موضوع رساله - سرمایه اجتماعی و طراحی شهری - و ارتباط این دو مبحث در قالب «چارچوب مفهومی» و «تعامل مفاهیم» پرداخته شده است. در ارتباط با مفهوم سرمایه اجتماعی، به مرور تعاریف، سابقه، تاریخچه و رویکردهای نظری مرتبط پرداخته می شود. دیدگاه های مختلف به ویژه در رابطه با مسائل شهری مورد بررسی و معرفی قرار می گیرد. به موازات آن در خصوص موضوع طراحی شهری، رویکردهای نظری که در ارتباط و تعامل با مفهوم سرمایه اجتماعی مفید خواهند بود، ضمن معرفی لایه های مختلف فرم شهری مرور می شوند. در ادامه با هدف جستجوی تاثیرات سرمایه اجتماعی بر طراحی شهری تعامل مفاهیم سرمایه اجتماعی و طراحی شهری مورد بررسی قرار می گیرد. در این فصل، ضمن توجه به ارتباط دوسویه سرمایه اجتماعی و فضای شهری، تلاش می شود به جنبه هایی از مولفه های کیفی محیط که بیشتر متاثر از موضوع سرمایه اجتماعی هستند، به طور تفصیلی پرداخته شود. در فصل بعد، با توجه به جایگاه سند راهنمای طراحی شهری، به عنوان یکی از محصولات اخیر طراحی شهری، تلاش می شود تا ضمن بررسی نمونه های موردی در تجارب جهانی، ساختار این سند استخراج و ارائه شود. در فصل پنجم ضمن استخراج چارچوب تدوین اهداف در راستای ایجاد و افزایش سرمایه اجتماعی به مطالعه موردی رساله - محله یک واقع در ناحیه امام علی (ع)، منطقه پانزده تهران - پرداخته شده است. در پایان ضمن نتیجه گیری و استخراج اصول راهنما، محصول رساله در قالب راهنمای طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی، حاصل برآیند ماتریسی از اهداف طراحی و لایه های فرم شهری ارائه شده است. اهم نتایج بدست آمده از این مطالعه، نشان می دهد که طراحی شهری می تواند از طریق تغییر در کالبد محیط شهری از بعد ماهوی و نیز اصلاح بستر فعالیت های اجتماعی از بعد رویه ای، باعث خلق و یا افزایش سرمایه اجتماعی و در نهایت ارتقا کیفیت زندگی شهروندان از دیدگاه اجتماعی گردد.

قابل ذکر است با عنایت به نو بودن مفهوم سرمایه اجتماعی و ارتباط آن با دانش طراحی شهری در سطح جهانی، رساله حاضر قصد ارائه مجموعه ای تغییر ناپذیر از راهکارها در قالب راهنمای طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی را ندارد، بلکه تنها در پی معرفی راهی برای پژوهش آیندگان می باشد.

دکتر گنگر دیروز صرفای صبری نرد : هشارکت شهر و نزلان ، شهرد پایدار ، طراحی هوشمند ،
ظرفیت سازی و سرمایه اجتماعی ... روابط آرماتیک می تونه نوی روند طراحی شهری
تا تاثیر بذاره ... سرمایه اجتماعی فله و مشغول کرده ... مثل همیشه بسرنخی
دارد رفت ... رابرت پاتنهام .

۵ اردی بهشت ۸۵

فرم صفر چهارم رو قبولی ضامن عبیدی گل دارم . عنوانش با اشاره شد : راهنمای طراحی
شهری معطوف به سرمایه اجتماعی .

۱۷ اردی ۸۵

هر روز یک مقاله جدید ... دکتر گنگر رسد که سیکون آفری لغت : "خواست به چغنی بند
زندگی باشه ناز گل !!"

۲ آبان ۸۶

ضمیمه زودگذشت : قبول فرم درخواست صدور مجوز دفع !! می گن هد آغازی پایانی
و هد پایانی را آغازی گیر است !

۱۶ آذر ۸۶

نوی دوقم چه جوری سپاس گزار مهندسین تون باشم ؛ اساتید محترم : دکتر گنگر ، دکتر پاکزاد
مهندس شعبی ، دکتر غفاری ، دکتر رضوی نیا .

و به قول سهراب : " باید بدایم اگر گیرم نبود زندگی چینی کم داشت ، دوستان فرم
سایه ، مهندس ، تینا ، آرمینه ، سوره ، نازی ، مهندسان ، مدرم و سمیرا
راستی جات ضمیمه ضمیمه : به گل ناز نسیم .

«در مسیر ترقی هیچ کس به تنهایی سفر نمی کند»

فهرست مطالب

فصل اول - معرفی ساختار رساله ۳

الف- بیان مسئله..... ۴

ب- پیشینه تحقیق ۵

ج- اهداف رساله ۶

د- ضرورت مسأله ۷

ه - سئوالات رساله..... ۸

و- حدود و دامنه رساله..... ۹

ز- محصول نهایی..... ۹

ح- روش تحقیق..... ۱۰

ط-ساختار فصول رساله ۱۱

فصل دوم- چارچوب نظری، مروری بر ادبیات موضوعی... ۱۵

مقدمه..... ۱۵

۱-۲- سرمایه اجتماعی ۱۶

۲-۲- طراحی شهری ۶۰

نتیجه گیری ۶۳

فصل سوم - تعامل مفاهیم: شفاف سازی ارتباط متقابل سرمایه

اجتماعی و طراحی شهری ۶۹

مقدمه ۶۹

۱-۳- ارتباط مفاهیم سازنده سرمایه اجتماعی و طراحی شهری ... ۶۹

۱-۳-۱- آگاهی و توجه به امور عمومی ۶۹

۱-۳-۲- اعتماد ۷۰

۱-۳-۳- مشارکت ۷۳

۲-۳- رابطه سرمایه اجتماعی و طراحی شهری..... ۸۶

نتیجه گیری ۱۰۱

فصل چهارم - بازشناسی ساختار سند راهنمای طراحی شهری... ۱۰۵

مقدمه ۱۰۵

۱-۴- ساختار سند راهنمای طراحی شهری ۱۰۵

۲-۴- تجربیات پیشین در تدوین سند راهنمای طراحی شهری

معطوف به سرمایه اجتماعی ۱۰۹

۳-۴- تدوین چارچوب اهداف طراحی شهری معطوف به سرمایه

اجتماعی ۱۲۸

نتیجه گیری ۱۲۸

فصل پنجم - راهنمای طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی

(نمونه مصداقی) ۱۳۳

مقدمه ۱۳۳

۱-۵- سنجش وضعیت: محله یک(محله آتابک)، ناحیه امام

علی(ع)، منطقه ۱۵، تهران ۱۳۳

۲-۵- اهداف کلان و خرد طراحی شهری معطوف به سرمایه

اجتماعی ۱۴۷

۳-۵- اصول طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی ۱۴۹

نتیجه گیری ۱۷۰

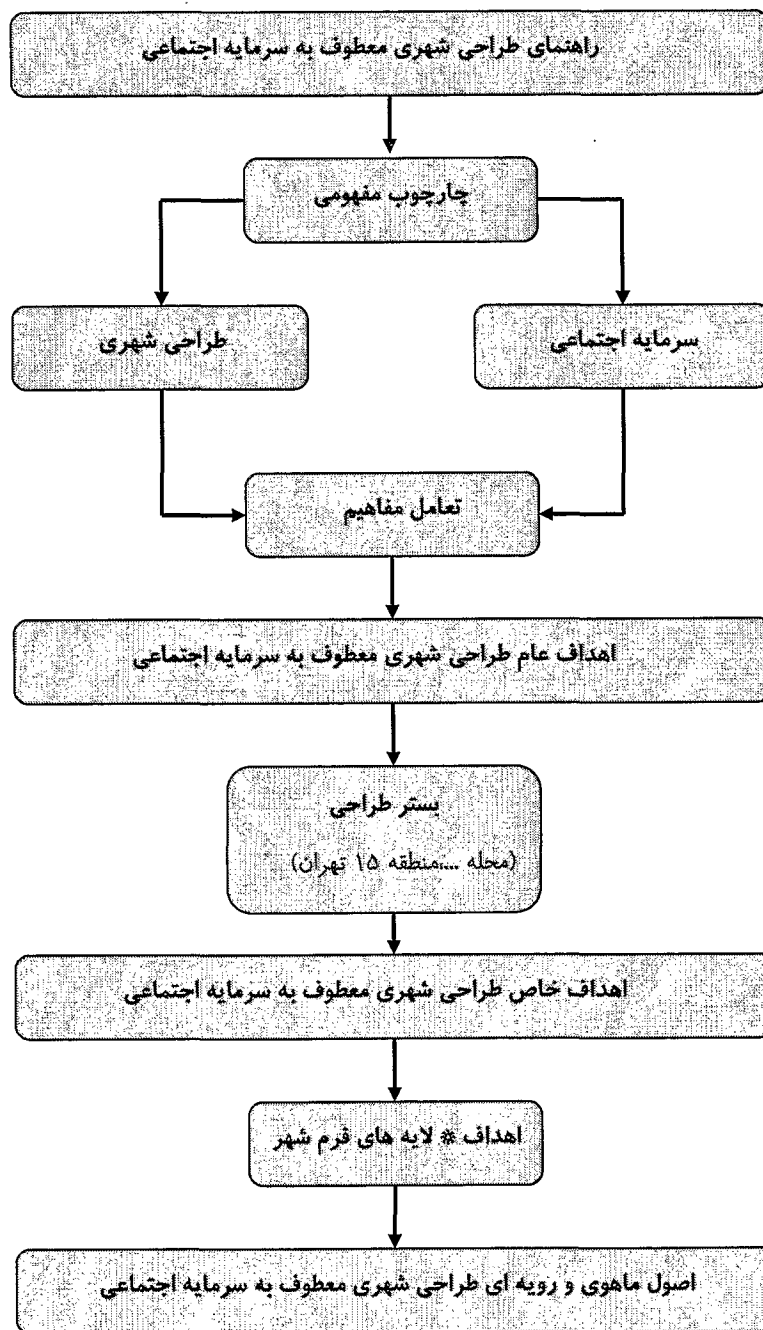
فصل ششم: جمع بندی: ارائه دفترچه راهنمای سرمایه اجتماعی ۱۷۷

فصل هفتم: منابع و مراجع ۱۸۹

فصل هشتم: پیوست ۱۹۶

معرفی ساختار رساله:

الف - بیان مسئله:

در چند دهه اخیر «سرمایه اجتماعی»^۱ و «سرمایه گذاری اجتماعی» به عنوان کانونی‌ترین مفاهیم در حوزه‌های علوم اجتماعی و اقتصاد ظهور و بروز یافته‌است. هرچند مفاهیم مذکور شور و شوق زیادی در میان صاحب‌نظران و پژوهشگران علوم اجتماعی و اقتصادی ایجاد کرده‌است، لیکن نگرش‌ها، دیدگاه‌ها و انتظارات گوناگونی را نیز در جمع شهرسازان و معماران دامن زده است. افزایش حجم قابل توجه پژوهش‌ها در حوزه‌های علوم اجتماعی، برنامه‌ریزی و طراحی در عرصه بین‌المللی بیانگر اهمیت و جایگاه سرمایه اجتماعی و سرمایه گذاری اجتماعی است.^۲

سرمایه اجتماعی بطور خلاصه به معنای «هنجارها و شبکه‌هایی است که امکان مشارکت مردم در اقدامات جمعی به منظور کسب سود متقابل را فراهم می‌کند»^۳ و با شیوه‌هایی همچون سنجش سطح اعتماد اجتماعی و سطوح عضویت در انجمن‌های مدنی رسمی یا غیررسمی قابل اندازه‌گیری است. سرمایه اجتماعی مفهومی ترکیبی است که «موجودی» یا میزان این هنجارها و شبکه‌ها را در یک جامعه و در یک مقطع زمانی خاص نشان می‌دهد.

برخی از پژوهشگران بر یک ارتباط وثیق میان میزان سرمایه اجتماعی، سرمایه گذاری اجتماعی و توسعه یافتگی و شیوه اداره مطلوب جامعه، به معنای دقیق‌تر دموکراسی پایدار تأکید کرده‌اند. عده‌ای دیگر نیز بر میزان سرمایه اجتماعی در رشد اقتصادی تأکید دارند و گروه دیگر از پژوهشگران بین میزان سرمایه گذاری اجتماعی و سلامت جامعه، (روحي و روانی افراد) ارتباط برقرار کرده‌اند. برخی دیگر نیز از ارتباط روشن میان سرمایه اجتماعی، سرمایه گذاری اجتماعی و خوشبختی، رفاه فرد و امید به آینده و نهایتاً کیفیت زندگی^۴ شهروندان یک شهر سخن می‌گویند.

^۱ Social Capital

^۲ سهراب رزاقی، کنشگران داوطلب، بهار ۱۳۸۵، ص ۳ و ۲

^۳ تاجبخش کیان، سرمایه اجتماعی و سیاست‌های اجتماعی، مجله رفاه اجتماعی، شماره ۱۰

^۴ Life Quality

افزایش یا کاهش میزان سرمایه گذاری اجتماعی نشانگر سلامت یا بیماری یک جامعه است. فقدان سرمایه گذاری اجتماعی باعث گسترش نابهنجاری، فساد گسترده و عدم اعتماد و... در یک کلام کلی مسلکی در جامعه می‌گردد، درحالیکه افزایش میزان سرمایه گذاری اجتماعی موجب ایجاد جامعه‌ای امن، باثبات، پویا و شاداب می‌شود و گذار از وضعیت هابزی^۱ به وضعیت مدنی را باعث می‌شود. از آنجایی که هدف غایی دانش طراحی شهری ارتقای کیفیت زندگی^۲ و ایجاد نشاط^۳ و رفاه شهروندان معرفی می‌شود، مطالعه مفهوم سرمایه اجتماعی در بستر زندگی شهری و عوامل افزایش و کاهش آن، ضروری می‌نماید.

با استناد بدانچه گفته شد، رساله حاضر «افزایش سرمایه اجتماعی در قالب راهنمای طراحی شهری» را مورد بررسی قرار می‌دهد. از آنجاکه افزایش و یا کاهش میزان سرمایه اجتماعی در گرو شناخت دقیق از مفاهیم پایه و عناصر آن در طراحی شهری است، رساله حاضر بررسی ادبیات موضوعی سرمایه اجتماعی، نقش آن در طراحی شهری و طراحی معطوف به سرمایه اجتماعی را پیش زمینه مطالعه خود قرار و در قالب چارچوب مفهومی و تعامل مفاهیم ارائه داده است.

ب- پیشینه موضوع:

اصطلاح سرمایه اجتماعی قبل از سال ۱۹۱۶، در مقاله‌ای توسط هانی فان^۴ از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد. اما، نخستین بار در اثر کلاسیک جین جاکوبز^۵: مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی (۱۹۶۱) به کاررفته است، که در آن او توضیح داده بود که شبکه‌های اجتماعی فشرده در محدوده‌های حومه قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند و در ارتباط با حفظ نظافت، عدم وجود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات درمورد بهبود کیفیت زندگی، در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس و نیروهای

^۱ جامعه هابزی که در آن انسان‌ها، گرگ انسان‌ها هستند، نیازمند یک «لوپاتان» است تا بتواند نظم و امنیت پادگانی را مستقر سازد و جامعه حق هیچ مقاومتی در برابر آن ندارد
^۲ گلکار، کورش، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده معماری و شهرسازی، جزوه درسی: مبانی طراحی شهری (۱)

^۳ سقراط، قرن پنج پیش از میلاد

^۴ Hani Fan-۱۹۱۶

^۵ J.Jacobs-۱۹۶۱

انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند. گلن لوری^۱ اقتصاددان نیز همچون ایوان لایت جامعه شناس، اصطلاح سرمایه اجتماعی را در دهه ۱۹۷۰ برای توصیف مشکل توسعه اقتصادی درون شهری به کار برد. در دهه ۱۹۸۰، این اصطلاح توسط جیمز کلن جامعه شناس در معنای وسیعتری مورد استقبال قرار گرفت و رابرت پوتنام دانشمند علوم سیاسی، نفر دومی بود که بحثی قوی و پرشور را در مورد سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی هم در ایتالیا و هم در ایالات متحده برانگیخت. سرمایه اجتماعی مفهومی است که پیشینه طولانی زیادی ندارد. کاربرد این مفهوم به تدریج از دهه ۱۹۹۰ به این سو در تزاها و مقالات دانشگاهی - بویژه در رشته‌های جامعه شناسی، اقتصاد، سیاست و آموزش - با کارهای افرادی چون جیمز کلن، پیریوردیو، رابرت پاتنام و فرانسیس فوکویاما افزایش یافته است. همچنین استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی با توجه به روند جهانی شدن و تضعیف نقش دولت‌های ملی، به عنوان راه حلی اجرا شدنی در سطح اجتماعات محلی برای مشکلات توسعه، مورد توجه برنامه ریزان و طراحان شهری نیز قرار گرفته است. (وارنر، ۱۹۹۹). تعریف رایج سرمایه اجتماعی در جریان اصلی جامعه شناسی آمریکایی - بویژه در روایت کارکرد گرایانه آن - عبارت است از روابط دوجانبه، تعاملات و شبکه‌هایی که در میان گروه‌های انسانی پدیدار می‌گردند و سطح اعتمادی که در میان گروه و جماعت خاصی، به عنوان پیامد تعهدات و هنجارهایی پیوسته با ساختار اجتماعی، یافت می‌شود. در مقابل جامعه شناسی اروپایی این مفهوم را در بررسی این موضوع به کار می‌گیرد که چگونه تحرک پیوندهای مربوط به شبکه های اجتماعی، سلسله مراتب اجتماعی و قدرت تمایز یافته را تقویت می‌کند. با وجود این، نکات مشترک این دو دیدگاه در مورد سودمندی سرمایه اجتماعی در افزایش برخی ویژگی‌ها، مانند آموزش، تحرک اجتماعی، رشد اقتصادی، برتری سیاسی و توسعه همه جانبه و در نهایت ارتقا زندگی انسان در شهرهاست.

ج- اهداف رساله:

بر اساس آنچه گفته شد، اهداف اصلی عبارتند از:

- مفهوم سازی سرمایه اجتماعی در طراحی شهری

^۱ G.Loury-۱۹۹۷

- شناخت رویکرد طراحی اجتماع مدار (طراحی شهری معطوف به افزایش سرمایه اجتماعی)
- عوامل و ابعاد سرمایه اجتماعی در رویکرد پیش گفته
- بررسی چارچوب مفهومی افزایش سرمایه اجتماعی به کمک طراحی شهری
- تدوین چارچوبی برای افزایش میزان سرمایه اجتماعی پروژه طراحی شهری

د- ضرورت مسأله:

سرمایه اجتماعی مفهومی است که از حوزه اقتصاد و علوم اجتماعی به تمام حوزه‌های فعالیت‌های انسانی و از جمله طراحی شهری تسری یافته است. امروزه سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهمتر از سرمایه فیزیکی و انسانی در جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی انسجام بخش میان انسان‌ها و سازمان‌هاست. در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند و بدون سرمایه اجتماعی، پیمودن راه‌های توسعه و تکامل فرهنگی و اقتصادی ناهموار و دشوار می‌شوند.

از آنجایی که وضعیت کنونی جوامع با چالش‌هایی نظیر نابودی محیط زیست، بیماری ایدز، فقر، شیوه اداره نامطلوب، فرسایش سرمایه‌ها و... روبرو هستند، بررسی و شناخت راه‌های ایجاد و افزایش سرمایه اجتماعی در جوامع شهری ضروری به نظر می‌رسد. چراکه این چالش‌ها، هرکدام می‌توانند به‌طور مستقیم بر هزینه‌ها و خطر برای بقای یک جامعه بیفزایند و هزینه‌های اجتماعی را افزایش دهند. از این رو کلیه گروه‌های اجتماعی در برابر محیط اجتماعی مسئولیت دارند و باید به سرمایه گذاری اجتماعی در آن پردازند. به‌همین دلیل در مبحث سرمایه گذاری اجتماعی باید از کالای عمومی^۱ سخن گفت و همه گروه‌های اجتماعی اعم از بخش خصوصی و سازمان‌های جامعه مدنی برای بقاء خود و جامعه، به نسبت سهمی که از محیط اجتماعی نصیب آنان می‌شود، نسبت به سرمایه گذاری اجتماعی اقدام کنند.

^۱ Public Good

بر این اساس، امروزه پی‌گیری رویکردهای مبتنی بر خلق و یا افزایش میزان سرمایه اجتماعی در فعالیت‌های برنامه ریزی و طراحی شهرها و فضاهای شهری به-عنوان تنها راه‌حل پیشگیری از گسستگی اجتماع، کاهش هزینه‌های اجتماعی و نتیجتاً ارتقای کیفیت زندگی شهری شناخته می‌شود.

براین مبنا چنین به نظر می‌رسد که برای خلق و یا ارتقای میزان سرمایه اجتماعی در جوامع شهری، باید محیط کالبدی انسانها و یا در حقیقت شهرها و فضاهای عمومی آن بستری باشد در راستای تسهیل امر فوق. ازاین‌رو ورود دیدگاه‌ها و رویکردهای سرمایه اجتماعی در امر طراحی شهری با هدف غایی، ارتقای کیفیت زندگی شهروندان، امری ضروری به نظر می‌رسد.

ه - سئوالات رساله:

طراحی شهری اجتماع مدار به عنوان یک تفکر اخلاقی که برقراری تعاملات اجتماعی و ایجاد شبکه‌های اجتماعی منسجم و مؤثر را مبنای عمل خود قرار داده، کمتر از سه دهه است که وارد ادبیات طراحی شهری جهان شده است. نمود سرمایه اجتماعی در عمل مستقیماً وابسته به بستر سیاسی- فرهنگی‌ای است که در آن تعریف می‌شود.

بر این اساس نمی‌توان هیچ مجموعه قطعی و ثابتی از اقدامات را ضامن افزایش سرمایه اجتماعی در جوامع مختلف دانست. افزایش سرمایه اجتماعی در زمینه پروژه‌های طراحی شهری، درگرو آن‌است که فرایند طراحی، مجموعه مشخصی از اهداف و الویت‌هایی بر حسب بستر طراحی را شامل شود و مجموعه به‌هم مرتبط و پیچیده‌ای از تصمیمات در تمام طول فرایند طراحی شهری در راستای دستیابی به اهداف جهت‌گیری و اتخاذ شوند.

در ادبیات طراحی شهری اجتماع مدار، سرمایه اجتماعی سازنده کمیت و کیفیت روابط متقابل اجتماعی و متعاقباً معیار سنجش میزان تحقق‌پذیری و موفقیت پروژه طراحی شهری اجتماع مدار می‌باشد. چنین روابط متقابلی تنها در صورت وجود اعتماد و ارتباط دوطرفه گروه متخصصین طراحی شهری و عامه مردم بدست خواهد آمد. بر این اساس چنین به نظر می‌رسد که در دست داشتن یک چارچوب سنجش

سرمایه اجتماعی جامعه که تصمیمات طراحانه با استناد به آن مرجعیت می‌یابند، لازمه نزدیک شدن به طراحی شهری است که می‌تواند در عمل موفق باشد. این پژوهش به هیچ عنوان فرضیه‌ای را مورد آزمایش قرار نمی‌دهد و همانطور که پیشتر گفته شد، سؤال اصلی رساله، پرسش زیر می‌باشد:

« راهکارهای طراحانه جهت افزایش سرمایه اجتماعی چیست؟ »

به‌منظور پاسخ به این سوال اصلی و با استناد به اهداف پژوهش، زیر مجموعه‌ای از سؤالات مرتبط طرح شده و مسیر مطالعه در راستای پاسخ به این مجموعه پیش رفته است. این سؤالات به ترتیب مطالعه عبارتند از:

- مفهوم «سرمایه» چیست؟
- مفهوم «سرمایه اجتماعی» چیست؟
- ابعاد متفاوت سرمایه اجتماعی و عوامل تعیین‌کننده آن چه می‌باشد؟
- طراحی شهری مبتنی بر افزایش سرمایه اجتماعی چگونه تعبیر و تفسیر می‌شود؟
- طراحی شهری مبتنی بر افزایش سرمایه اجتماعی چگونه شکل گرفته است؟
- چگونه می‌توان میزان سرمایه اجتماعی را در جوامع مختلف در خصوص طراحی شهری سنجید؟
- تا کنون چه رویکردها و روش‌هایی جهت افزایش سرمایه اجتماعی به کمک طراحی شهری آزموده شده است؟ و در ایران در این زمینه چه اقداماتی صورت گرفته است؟
- چارچوبی برای افزایش سرمایه اجتماعی در طراحی از چه مؤلفه‌هایی تشکیل شده است؟

و- حدود و دامنه رساله:

- رساله حاضر در صدد ارائه یک چارچوب قطعی یک پروژه شهری با حداکثر میزان سرمایه اجتماعی نمی‌باشد.
- این رساله قصد ندارد مجموعه‌ای تغییرناپذیر از راهکارها در قالب راهنمای طراحی شهری (نمونه موردی) را برای افزایش سرمایه

اجتماعی مطرح کند. از همین رو، طرح مصادیقی از شیوه‌ها و رویکردهای ممکن و یا تجربه شده با هدف ملموس ساختن اصول و مفاهیم پایه سرمایه اجتماعی در طراحی شهری انجام شده است.

- در این رساله، به شرایط مکانی- زمانی خاص هر پروژه طراحی شهری به‌عنوان مرجعی برای فراگیری راهکارهای بومی در طراحی توجه شده و از آنجایی که هدف رساله ارائه راهنمای طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی در بستر پروژه (نمونه موردی رساله) می‌باشد، تجارب طراحی در ایران از این منظر مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته است. متأسفانه به دلایل مختلف از جمله جوان بودن مفهوم، برخوردار نبودن ادبیات موضوعی از غنای لازم در سطح جهانی و نیز فقدان منابع فارسی و مطالعات انجام شده در زمینه ارتباط سرمایه اجتماعی و طراحی شهری در کشور، بخش تجارب جهانی و ایرانی به بررسی تحقیقات اندکی که مستقیماً و یا در اکثر موارد بطور غیر مستقیم به مقوله سرمایه اجتماعی در طراحی شهری مربوط می‌باشند، محدود شده است.

ز- محصول نهایی:

محصول نهایی رساله حاضر ارائه سند راهنمای طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی است که به دلیل حضور ویژگی‌های خاص اجتماعی، محله واقع در منطقه پانزده تهران به عنوان بستر پروژه انتخاب شده است.

ح- روش تحقیق:

در این رساله، اطلاعات و داده‌های مورد نیاز به سه روش مختلف کسب شده است.:

ح-۱ - مطالعه ادبیات موضوع تحقیق در منابع مکتوب و نشر الکترونیک: به‌طور کلی این روش، شیوه اصلی جمع‌آوری اطلاعات مرتبط بوده و در راستای پاسخگویی به تمام سؤالات رساله بکار گرفته شده

است. برای فصول مفهوم سازی سرمایه اجتماعی و نیز در راستای تبیین اهداف کلان طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی، این مورد، شیوه غالب گردآوری اطلاعات بوده است. متأسفانه با بررسی متون و نوشتار دانشگاهی و سیاست‌های موجود (به زبان‌های فارسی و انگلیسی)، در ارتباط با نقش سرمایه اجتماعی در ماهیت نظام‌های رفاهی و حمایتی اجتماعی و ارتباط آن با برنامه ریزی و طراحی شهری، به این نتیجه می‌رسیم که چندان پژوهش نظام‌مندی در این زمینه انجام نشده است.

ح-۲ - مطالعه موردی (مصدقی)^۱: این شیوه در بررسی تجارب جهانی و ایرانی در زمینه تهیه سند راهنمای طراحی شهری در مفهوم عام و نیز معطوف به سرمایه اجتماعی بکار گرفته شده‌است. در همین راستا، مجموعه‌ای از مطالعات و مقالات مرتبط با تماس رسمی و یا غیررسمی با مؤسسات زیرجمع‌آوری شده است:

مؤسسه کنشگران داوطلب

دفتر مجله « نامه »

دفتر مجله « رفاه اجتماعی »

انجمن جامعه‌شناسی ایران

دفتر مجله « آیین »

مؤسسه غیر انتفاعی همیاران

وزارت کشور - معاونت امور اجتماعی

ح-۳ - جمع‌آوری میدانی: از این شیوه جهت جمع‌آوری اطلاعات پایه

در راستای شناخت بستر پروژه استفاده شده‌است.

ط- ساختار فصول رساله:

ساختار اصلی رساله حاضر، عمدتاً با هدف ارائه رهنمودهای راهنمای طراحی شهری و با توجه به برآیندهای تأثیر مفهوم سرمایه اجتماعی بر جنبه‌های مختلف

^۱ Case Study

طراحی شهری، در قالب پنج فصل تنظیم و تدوین گردیده است. این فصول عبارتند از:

فصل ساختار رساله، فصول بدنه رساله (مجموع چهار فصل) و فصل جمع بندی.

بر همین اساس، پژوهش حاضر، در ابتدا به تبیین واژه‌های کلیدی موضوع رساله- سرمایه اجتماعی و طراحی شهری- در قالب «چارچوب مفهومی سرمایه اجتماعی» و «تعامل مفاهیم» پرداخته است. به دلیل نو بودن این مفهوم در ادبیات طراحی شهری کشور، به معرفی پیشینه کامل و تعاریف مختلف «سرمایه اجتماعی» در مقوله طراحی شهری پرداخته شده است. از آنجایی که سرمایه اجتماعی، سازنده کمیت و کیفیت روابط متقابل اجتماعی هر جامعه می‌باشد، در ادامه پژوهش «ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی و چگونگی سنجش آن» را به عنوان هدف اصلی دنبال می‌کند، زیرا به نظر می‌رسد این امر، بخش عمده‌ای از چارچوب برنامه ریزی و اجرایی را تشکیل می‌دهد.

در ارتباط با مفهوم سرمایه اجتماعی، به مرور تعاریف، سابقه، تاریخچه و رویکردهای نظری مرتبط پرداخته می‌شود، دیدگاه‌های مختلف به ویژه در رابطه با مسائل شهری مورد بررسی و معرفی قرار می‌گیرد. به موازات آن در خصوص موضوع طراحی شهری، رویکردهای نظری که در ارتباط و تعامل با مفهوم سرمایه اجتماعی مفید خواهند بود، ضمن معرفی لایه‌های مختلف فرم شهری مرور می‌شوند. در ادامه با هدف جستجوی تأثیرات سرمایه اجتماعی بر طراحی شهری در هر دو بعد ماهوی و رویه‌ای تعامل مفاهیم سرمایه اجتماعی و طراحی شهری مورد پژوهش قرار می‌گیرد. در این فصل، ضمن توجه به تعامل سرمایه اجتماعی و فضای شهری، تلاش می‌شود به جنبه‌هایی از مؤلفه‌های کیفی محیط که بیشتر متأثر از موضوع سرمایه اجتماعی هستند، به طور تفصیلی‌تر پرداخته شود.

در فصل بعد، با توجه به جایگاه سند راهنمای طراحی شهری، به عنوان یکی از محصولات اخیر طراحی شهری، تلاش می‌شود تا ضمن بررسی نمونه‌های موردی در تجارب جهانی، ساختار و آناتومی این سند استخراج و ارائه شود. متأسفانه بخش تجارب جهان در زمینه سند راهنمای طراحی شهری معطوف به سرمایه اجتماعی به

دلایل پیش گفته، محدود به مطالعه تحقیقات اندکی می‌باشد که با توجه به نو بودن موضوع، از غنای کافی برخوردار نمی‌باشند.

قابل ذکر است که در راستای گردآوری و ارائه تجارب ایران، با سازمان‌های غیر دولتی و دفاتر نشریه‌های مرتبط، که متأسفانه اکثر آنها بسته شده‌اند و یا به دلیل عدم حمایت‌های دولتی و مردمی قادر به ادامه فعالیت‌های خود نمی‌باشند، تماس‌های مکرری صورت گرفته است که نتیجه آن، مطالعه و بررسی مقالات و تحقیقات انگشت شماری است که طی سال‌های اخیر نادر و کمیاب شده‌اند!

در نهایت در بخش پایانی ضمن استخراج اهداف طراحی شهری در راستای خلق و افزایش سرمایه به مطالعه موردی پژوهش پرداخته شده است. در راستای تدوین راهنمای طراحی شهری با گرایش پیش گفته، محله اتابک (محله یک ناحیه امام علی (ع)) واقع در منطقه پانزده تهران به عنوان مطالعه موردی انتخاب شده است. براساس این راهنما و مبتنی بر شرایط و الویت‌های محلی، می‌توان روشی جهت ارتقاء سرمایه اجتماعی تدوین نمود.